

М. Хвильовий і сучасність

I. ДО НОВОЇ ДИСКУСІЇ.

Ім'я Миколи Хвильового все частіше з'являється на сторінках нашої преси і все більше починає хвилювати наше суспільство на еміграції. Можна легко уявити, що було б на Україні, якби там було дозволено це ім'я і якби там існувала свобода слова і думки. Хвильовий — наш живий і творчий сучасник. Його ім'я являється не лише в пресі, а й у театрі. Не лише в боротьбі за «велику літературу», а й у політичних дискусіях. В останній час, у зв'язку з постановою театром Йосипа Гірняка п'єси «Мати і я», ця дискусія все більше розгортається і, хто зна, чи не стане це початком нової дискусії, такої ж бурхливої і плідної в своїх наслідках, як славнозвісна літературна дискусія на Україні в 1925—28 роках, яка створила цілу епоху в літературному процесі і в розвитку української політичної думки і духовости.

Вже тепер можна констатувати існування двох протилежних поглядів, двох таборів полемістів в оцінці Хвильового та його творчости.

Одні вважають себе безпосередніми спадкоємцями Хвильового і підносять це ім'я як прапор. Другі критично наставлені до такого причислення Хвильового до «лику святих» і вважають, що

«у всій українській літературі нема твору більш потворного, нездорового, позбавленого основ вродженої української психіки і більш блюзнірського в розумінні зганьблення чистоти української природи, як у писанні М. Хвильового «Мати» і «Я». («Наше Життя», 12 травня 1947 р. стаття «Годі мовчати» — Загірня комуна і ми — Федір Дудко).

Одні з гордістю і патріотизмом причислюють себе до того нового покоління, що його символом є Аглая з роману «Вальдшнепи» М. Хвильового (Передова «Українських Вістей» 30 березня 1947). Другі вважають це покоління пропащим і покаліченим або збільшевиченим. Одні живуть патосом того українського ренесансу, чоловим представником і центральною фігурою якого був Микола Хвильовий. Другі взагалі дивуються, як можна говорити про якийсь там ренесанс в Радянській Україні. («Визвольна Політика», січень—лютий 1947. Стаття Юр. Горového — «Про український ренесанс ХХ ст.»).

І, нарешті, в театральній постанові п'єси «Мати і я» і в самому театрі Йосипа Гірняка одні почули щось таке свіже і таке знайоме, що мимоволі нагадує враження від виступу самого Хвильового і духа тієї епохи, що позначена іменами цілої плеяди мистців одного

творчого патосу і однієї наснаги. Для них повіяло свіжим духом, як після виступу Хвильового, коли здавалося, що «розбито шибку, і груди разом відчули свіже повітря»... Коли ми відривалися «від неекономічних шароварів і варварських галушок» та переставали бути «лінивими і нецікавими» і починали відповідати на основну вимогу, що її ставив Хвильового перед мистцем, — «уміти мислити і відчувати»...

Інші зустріли постанову «Мати і я» криком протесту («Годі мовчати!»), заявляючи, що такі твори здорова суспільність відкидає і робить «непрístupним для широких мас».

Хто ж «за» і Хто «проти»? І хто з них має рацію?

Досі було відомо, що з особливою відразою говорилося про романтику «загірної комуни» в писаннях однієї групи націоналістів. Тепер виявляється, що «проти» виступають і з «соціалістичного» табору... І, навпаки, друга група націоналістів змагається за Хвильового і за правдиве означення суті «хвильовізму» з тим «новим поколінням», яке нібито «устама Аглаї категорично проголосило своє кредо — кредо антипода большевизму, кредо нової войовничої ідеології, яка суттю своєю є нібито «кредо революційної демократії» (Передова «Українських Вістей», 30 березня 1947).

Хто ж такий Микола Хвильовий — український комуніст чи український націоналіст? Большевик чи «революційний демократ»?

Справа не в тому, щоб підтягнути Хвильового до одного з цих означень, а в тому, щоб мати його правдивий образ і правдиве зрозуміння його історичної ролі.

В нашій пресі є помітною одна хиба багатьох українських публіцистів і політиків, а саме: антиісторичний, абстрактний підхід до явищ. До подій минулого ці люди підходять з точки зору сьогодення і, судячи минуле з позицій сьогодення свого становища, хочуть бачити те минуле таким, яким нам хотілось би мати його сьогодні. Але ж нам потрібний не лише суд над минулим з сьогоденним розумом і досвідом, а й зрозуміння того, як було і чому було так, а не інакше тоді. Придивляючись до минулого так, ми помітимо, що інакше й не могло бути, що, крім «помилки», волі людини і людського розуму, в історії є якась взаємозалежність чи історична конечність, як вияв тяглости і певних закономірностей історичного процесу. На кожен час є свій плід. Ніхто не буде вес-

ною шукати дозрілих плодів. Так само дивним є сьогодні робити закид людям епохи революції 1917—20 років — чому вони були соціалістами чи романтиками «загірної комуні?» А в нас усе зло і всю вину нашої національної трагедії дехто схильний бачити лише в цьому захопленні духом свого часу, забуваючи про основну причину трагедії — про третю силу, про оту «московську силу, велику, велетенську, фатальну», як її іменує Хвильовий. Ця московська сила й обумовила той хід історичних подій на Україні, що його ми мали. Це вона стала на шляху української синтези великої соціальної революції і національного відродження української нації. Вона розколола душі українців і благородний ідеалістичний порив молодого покоління у прекрасне майбутнє використала в своїх ворожих цілях.

Хвильовий був наскрізь і всіма фібрами своєї душі дитиною свого часу і свого народу. Він найглибше в той час пережив трагедію України, першим зрозумів її джерело і показав шлях виходу з неї. В ньому і через нього ми пізнаємо нашу сучасність і себе в ній більше і краще, ніж з сотень томів учених трактатів.

Його тривожне питання до «молодої молоді» України — «Камо грядеши?», його «Думки проти течії» — це було дійсно розпачливе С.О.С. його країни. Це був його удар на сполох. І в ньому велике історичне значення для наступних поколінь української нації,

Трагедія України сьогодні стає трагедією цілого людства. Що стало фактом для українського народу і що ним першим пережито, те є перспективою для інших народів. Хвильовий зачепив такий вузол проблем і відобразив своєю творчістю і своїм життям таку болючу і надлюдську трагедію, якої не знає жоден народ, і в цьому його значення не тільки для України. Трагедія українського народу, що її розкрив Хвильовий є трагедією вселюдською, світового значення. Не ховати її від людського ока і не втікати від неї в рожевий світ іділічної «хохландії» є нашим призначенням, а пережити і передумати її ще раз у мистецтві самим і «очиститись», подолати її в своїх душах. І показати шлях до очищення і відродження всім тим, хто, як і ми, є загрожені...

II. «ЗАГІРНА КОМУНА».

У романі «Вальдшнепи» є дієва особа, яка є тією самою особою, що й у новелі «Я». Про це маємо прозорий натяк у кількох деталях обох творів. Цією особою в «Вальдшнепах» є Дмитрій Карамазов. У новелі «Я» він має ім'я Андрія. Андрій — це Карамазов у роки громадянської війни. Безперечно, що обидва ці твори мають автобіографічний характер. Андрій, Карамазов, Хвильовий — це одна особа. Було б дивним розуміти автобіографізм цих творів у буквальному сенсі цього слова, в зовнішніх фактах біографії письменника Хвильового і його героя. Хоч дещо і

тут, очевидно, є автобіографічне. Але ми маємо на увазі автобіографізм внутрішньо-духового порядку. Духово, світоглядно і характером Андрій з новелі «Я», Дмитрій Карамазов з роману «Вальдшнепи» і Микола Хвильовий з життя, як реальна особа, є один тип, мають одну духову еволюцію і представляють одне покоління... Хтось сказав, що написати життя людини — це не значить оповісти його факти і вчинки, лише віднайти її душу. Щоб віднайти душу Миколи Хвильового, ми звертаємось до його творів. Це загальне правило є особливо добре по відношенню до М. Хвильового. Дуже трудно знайти письменника, який був би більш щирим і більш безпосереднім, як М. Хвильовий у своїй творчості. Кожне слово його писане кров'ю його серця і його непідкупним сумлінням.

У романі «Вальдшнепи» Хвильовий устами Аглаї дає таку характеристику свого покоління:

«...Карамазових сьогодні тисячі. Дмитрій Карамазов, хай буде тобі відомо, — тип... Карамазову, мабуть, тридцять три — тридцять п'ять... Так? .. Це саме та людина, що, вискочивши з сірених гімназійних штанів, одразу ж ускочила в епоху війни й революції. Отже, поперше, Карамазов — недоук. Далі: він опозиціонер. Так! Я й це знала. Карамазови не можуть бути не опозиціонерами, бо дії вони прийняли крізь призму своєї романтичної уяви про світ. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм в колісці написано тривожити громадську думку... Отже, маємо безперечно здібного недоука з романтичним складом природи. Значить, маємо те, що прийнято називати щирою людиною і що можна підкупити щирістю й використати на всі сто відсотків. Карамазова захопила соціальна революція своїм розмахом, своїми соціальними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі. В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, ще на тисячу смертей»...

Хіба не пізнаємо ми тут Хвильового?

Хвильовий так само вискочивши з сірених гімназійних штанців, одразу ускочив в епоху війни й революції. Тоді справді здавалось, що «гриміла, народжувалась молода епоха». Що ж дивного, що його, «нестримного романтика», захопила соціальна революція.

Сьогодні вже забулося і притупилося первісне відчуття й уява «соціалізму» чи «загірної комуні». Аджеж це було не що інше, як ідея визволення від усякого утиску, рабства, глуму й визиску. Це було видиво прекрасного майбутнього. «Загірня комунa» — це символ майбутнього справедливого соціального ладу, символ нової України, до якої поривалась душа молодого ентузіяста і романтика.

В новелі «Я» ми бачимо героя, що є фанатиком цієї «загірної комуні». Але чому і звідки те роздвоєння душі, той «неможливий біль» і та «незносна мука», що «тепліють в лампаді фанатизму перед прекрасним пе-

чальним образом» матері, яка з'являється перед ним, як «втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на грані невідомих віків»?... Чому любов до матері і звичайні людські почування («я — чекіст, але я й людина») розколюють його «я»? Чому ця половина душі Андрія є «злочинною» і він змушений «ховати від гільотини один кінець своєї душі в глухому закутку, на краю города, в самотньому домику, де живе його мати?»...

Джерело трагедії Андрія не в абстрактності ідеї «загірної комуні» і не в його фанатизмі, що в ім'я вищого ідеалу велить жертвувати своїм особистим.

Трагедія Андрія — це трагедія українського народу і трагедія української національної революції. Сталася так, що українська революція і відродження української нації, як поневоленої нації, збіглися в часі з соціальною революцією в цілій Російській імперії. Українська національна революція не могла ізолюватись від загальної соціальної революції, методи і духовий зміст якої визначила Москва і московська нація. В ідею соціалізму чи комунізму московський нарід вклав свою душу, свою жорстокість, нетолерантність і фанатичну нетерпимість, бездушний колективізм, терор, що переростає в садизм і тотальний деспотизм. Не прийняти соціальної революції Україна не могла, а, прийнявши чи приймаючи, мусіла приймати її в московській інтерпретації і з московською «душею». А що ця душа і ця інтерпретація соціальної революції по-московському була чужою в українських умовах і українському народові, — це привело до незваної в історії народів трагедії України. Ідеалістичний і шляхетний український народ у своєму пориві до кращого майбутнього став жертвою московського комунізму. Змістом цієї трагедії є не конфлікт українського національного відродження з соціальною революцією, не конфлікт українського націоналізму з соціалізмом, а конфлікт української духовності з духовістю московською, конфлікт України з Москвою. Щоб бути справжнім комунаром по-московському, українець мусів убити своє «я» і розстріляти свою матір, свою націю. Але ж «загірня комуні» — це вимріяний ідеал цілого людства. Це — те, до чого прямує історія. Андрій сприймає цей ідеал ідеалістично, з літератури. Десь він начитався про французьку революцію. Тепер він бачить її продовження. В новелі «Я» фігурує «гільотина», «версальці» і т. д. Андрій мусів або зректися цього ідеалу, перейти в табір «контрреволюції», або, прийнявши цей ідеал, бути послідовним, тобто прийняти революцію такою, якою вона була в дійсності — з печаттю московського духа, з московсько-азійським садизмом, жорстокістю, і фанатичною нетерпимістю.

— Я знаю: моя мати і завтра піде в монастир: їй незносні наші тривоги і хиже навколо.

Але тут же, дійшовши до ліжка, здригнув.
— Хиже навколо? Хіба мати сміє думати так? Так думають тільки версальці!...

І в найтяжну хвилину Андрій роздумує:
— Що я мушу робити? Невже я, солдат революції, схиблю в цей відповідальний мент? Невже я покину чати і ганебно зраджу комуну?...

І я здавлюю голову.
Але знову переді мною проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час...

Тоді я, знеможений, похилиюсь на паркан, становлюся на коліна і жагуче благословляю той момент, коли я зустрівся з доктором Тагабатом і вартувим з дегенеративною будівлею черепа. Потім повертаюсь і молитовно дивлюсь на східній волохатий силует — колісь княжий масток, тепер — чорний трибунал комуні...

... Я думаю: «так треба».
Але Андрюша нервово переходить з місця на місце і все поривається щось казати. Я знаю, що він думає: він хоче сказати, що так не чесно, що так комунари не роблять, що це — вакханалія і т. д. і т. д.

Ах, який він чудний, цей комунар Андрюша!
Але коли доктор Тагабат кинув на оксамитовий килим порожню пляшку і чітко написав своє рішення під постановою — «розстрілять», мене раптово взяла розпука. Цей доктор з широким лобом і білою лисиною, з холодним розумом і з каменем замість серця — це ж він і мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт. І я, главоверх червоного трибуналу комуні, — пікчема в його руках, яка віддалася на волю хижої стихії.

«Але, який вихід?»
— Який вихід?? — І я не бачив виходу.

І в цьому весь трагізм романтиків революції. Пізніше ця трагічна колізія, підкреслена Хвильовим ще раз у «Вальдшнепах»: Карамазов та ж сама «трагічна повість». «Всюди ввижається їй сама безвихідність».

«Словом Дмитрій Карамазов і Дмитрії Карамазови прийшли до жахливої для них думки: немає виходу. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки партії, але й тих соціальних ідеалів, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде, нарешті, зрада самих себе. Але й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі».

В новелі «Я» ще не виявилась уся ворожа суть і потворність московського комунізму, хоч інтуїтивно його відтворено в образі доктора Тагабата — людини «з холодним розумом і з каменем замість серця» (московська жорстокість) — і в образі дегенерата. Але Андрій ще шукав морального виправдання в надії і сподіванні, що може так і треба, може лише через таку жорстокість і фанатичну вірність ідеї буде осягнено вимріяний ідеал. Кожного разу, коли з'являвся сумнів, Андрій повертається обличчям до тієї ідеї і перед ним «проноситься темна історія цивілізації і бредуть народи, і віки, і сам час»... Перед ним «виростала загірня даль»... І він знову, у фанатичному пориві до ясного майбутнього, готовий був на все, аби лише не зрадити комуні і бути справжнім комунаром.

І це стало причиною трагедії, якої ще не знало людство.

— Невже я веду її на розстріл?

Що це — дійсність чи галюцинація?

Але це була дійсність: справжня, життєва дійсність — хижа і жорстока, як згряя голодних вовків. Це була дійсність безвихідна, неминуча, як сама смерть.

Але може це помилка?

Може треба інакше зробити?

Ах, це боюєство, легкодушність. Єсть же певне життєве правило: *Errare humanum est*. Чого ж тобі? Помилайся! І помилайся саме так, а не так!... І які можуть бути помилки?

Воістину: це була дійсність, як згряя голодних вовків. Але це була й єдина дорога до загірних озер невідомої прекрасної комуни.

...І тоді я горів в огні фанатизму і чітко одбивав кроки по північній дорозі.

Дехто думає, що це виняткова і неправдоподібна історія і що «у всій українській літературі нема твору більш потворного, нездорового, позбавленого основ вродженої української психіки і більш блюзнірського в розумінні згання чистоти української природи, як у писанні Хвильового «Мати» і «Я». Тут явне незрозуміння і поверховний підхід до справи. Саме тому, що Андрій є носієм вродженої «української психіки і української природи», він переживає цю страшну трагедію. Якби він був не українцем, а людиною московської вдачі, «з холодним розумом і з каменем замість серця» типу доктора Тагабата, то не було б і трагедії. Це типова трагедія української людини з часів большевицької революції. Вона символізує собою трагедію цілого українського народу.

Щоб не бути голословним, досить згадати твір другого талановитого українського письменника Антоненка-Давидовича «Смерть». Аналогічна до подробиць історія і та ж сама трагедія роздвоєння душі і роздоріжжя між соціальною революцією, що її зміст визначив московський большевизм, і відродженням нації, яке в цій історичній ситуації представлялося як контрреволюція і назадництво. Андрій, щоб дійти до «загірної комуни» і довести, що він справжній комунар і не зрадив революцію, мусів переступити через труп своєї матері. Так наказувала московська доктрина. Так само герой «Смерти» холодним запозиченим розумом, всупереч голосові своєї української крові і українського серця, розмірковує: «Безглуздя, що між ним і партією може стати нація, та нація, що вигадала тільки бандуру і плахту». Як і Андрій з новелі «Я» Хвильового, герой повісті Антоненка-Давидовича «скорився чужій силі, вона зломилася його і поведе туди, куди схоче... Навіть проти його самого, проти українського села, того єдиного певного національного водозбору, що для нього засновував колись він «Просвіти», був агітатором Центральної Ради, тікав з військом Директорії»... Проти цього села мусить «бити разом з тими незро-

зумілими людьми (московськими большевиками — прим. ред.) саме в ту мішень, яку недавно будував своїми власними руками як певний щит», мусить «стріляти в позавчорашнього самого себе!...» В нім «збіглися дві сили і стали віч-на-віч! Від тих і від тих. Ти прагнеш рівноваги, але це вигадка. Хіба можна їх урівноважити?»...

Аналогічно до міркування Андрія — «може так і треба» — Горобенко теж собі міркує: «Може це тільки мої інтелегентські упередження не дають мені змоги перетравити це все, як цілком звичайне, потрібне й неминуче... Хто зна, може...» І, нарешті, таке ж шукання морального виправдання своїх позицій по стороні большевицької революції:

аджеж за ними позаду стоїть Спартак, а попереду — майбутнє і цикли світових хуртовин. А за тобою з учорашнім союзом і «Просвітою» поплутані мотузи зради, лакейство і бутафорія побутового театру. Хіба ж можна рівняти безмежні простори майбутнього соціалізму з чотирма стінами своєї хати, де «своя правда, і сила, і воля»? Твердо ступай, Костя, вперед і бий без промаху. Далєбі, життя збудовано далеко простіш, ніж це морочить собі і іншим голову маніжна інтелігенція»...

І тоді, коли перед очима з'явиться їхня кров, коли кров повстанців... хоч раз впаде на мою голову, залапас руками, тоді всьому тому кінець! Тоді Рубікон буде перейдено! Тоді сміливо, без вагань і сумнівів, можна буде самому собі сказати: «Я большевик!» Те, що має статися, те мусить статися. Життя, нове життя, Костю, купується кров'ю, добувається смертю... Це новий негласний суворий закон, якого не обійти... К чорту ж усіякі нерви і легкодушність!...

З наведеного уривку ясно, що Кость Голубенко з повісті «Смерть» Антоненка-Давидовича є двійником Андрія з новелі «Я» Хвильового. Це та ж сама страшна дійсність і та ж сама трагічна колізія, що й у Хвильового. Це типова колізія, в якій відбивається історична дійсність і трагедія українського народу, яка продовжується й по сьогодні. Хіба не йшли проти свого села і проти самого себе тисячі Андріїв і Горобенків в роки колективізації, корячись чужій силі лише тому, що вона це робить в ім'я тієї ж загірної комуни? І чи не шукають сьогодні Тичини, Бажани, Рильські та інші морального виправдання для своєї співпраці з большевиками в тих же самих формулах: «може так і треба». Бо це — «дійсність, безвихідна і неминуча», бо це — «єдина дорога»...

Але якщо це могло бути виправданням учора, це не може бути виправданням сьогодні, коли згубність і потворність московського комунізму виявилася з усією наочністю і жахливими наслідками. Хвильовий це зрозумів першим і з усією сміливістю і глибиною розкрив і показав його потворне обличчя. І в цьому його заслуга. В цьому велике значення і такого його твору, як новела «Я», і дальших його творів. Можна легко собі уя-

вити, скільки протверезило б українських людей і пізнало б причину всіх нещасть українського народу, якби, скажімо, на Україні могла бути виставлена така п'еса, як «Мати і я» в поставі Й. Гірняка. Якщо говорити про чужинців, то це є саме той твір, який в першу чергу треба було б перекласти і поставити в чужій мові на сцені, щоб дати зрозуміти світові руйнуючу силу большевизму та його загрозу для народів і цілого людства.

III. «КАМО ГРЯДЕШИ?»

У творі «Вальдшнепи» ми зустрічасмося з героєм Хвильового на новому етапі і в нових обставинах. Як же

«мусів почувати себе Дмитрій Карамазов, коли він, попавши в так зване «соціалістичне» оточення, побачив, що з розмаху нічого не вийшло й що його комуністична партія потихесеньку та полегесеньку перетворюється на звичайного собі «сбірателя землі руської» і спускається, так би мовити, на гальмах до інтересів хитренького міщанина — середнячка. Це вже занадто, бо, на погляд Карамазова, цей середнячок завжди стоїть і стояв грізною примарою на путях до світового прогресу, і, значить, на його погляд, до справжнього соціалізму... І от Карамазови почали філософувати й шукати виходу з зачарованого кола. Але й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерської мобіле: шукали такого становища, коли й вівці залишаються цілі й вовки не почувують голоду. Коротко кажучи, ці недоуки остаточно заплуталися і, таким чином, прийшли до душевної кризи.

Ці Карамазови забули, що вони Карамазенки, що їм бракує доброго пастиря. Вони (часто розумні й талановиті) не здібні бути оформителями й творцями нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціативи й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду... Карамазов, завдяки романтичному складу своєї вдачі й завдяки, мабуть, революції, хоче таки розв'язувати проблеми універсального значення, але він їх розв'язує в хаосі своєї ідеологічної кризи, в хаосі своїх недоношених уявлень про картину світа, і тому послідовно мусить прийти до розбитого корита».

Так говорить про Карамазова Аглая, представниця нового, молодого покоління, яке виросло в умовах нової «соціалістичної» дійсності, щоб її заперечити. І далі вона продовжує:

«Отже, я говорила про Карамазова як про певний тип нашого часу. Але, як відомо, правил немає без винятків, і не всі Карамазови придуть до нового дому. Дмитрій випадково найшов собі хвіртку в другорядній, на його погляд, ідеї відродження його молоді нації, і ця хвіртка могла спасти його. Йому тільки потрібний добрий пастир, і такого пастиря він уже відчув у мені. Я ще з ним мало розмовляла на цю тему, але вже один той факт, що я з першої дискусії почала активно й цілком щиро підтримувати його захоплення новими ідеями — один цей факт — не міг не положити глибокої відбитки на його вразливу душу, і він закохався в мені. Закохався, як у новім пастирі. Він так зако-

хався, як може закохатися тільки нестримний романтик... Отже, замість старої хвороби, є нова, але це вже хвороба до остаточного видужання».

Ця Характеристика досить влучно відтворює тип Карамазова. Разом з цим в цьому образі міститься саме характеристика Хвильового і його покоління. Отже, Карамазов переживає на цьому другому етапі в «соціалістичному» оточенні кризи. У нього зроджуються сумніви. «Мабуть, прийшов кінець, з'їли сукіни сини революцію», — говорить герой з оповідання «На глухих шляху». «Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?» — питається редактор Карк. Це питання починає особливо гостро і глибоко хвилювати тепер, і воно стає панівним питанням для цілого покоління. Поет В. Сосюра висловив його словами:

Невже не можна, мій народе,
Усім сказати, що Ти є Ти?
Що страшно нам на тихі води
Через кістки твої йти.

В цих словах голос українських сил, які починають усвідомлювати, що вони ошукані, що їх просто використано. Що на шляху національного відродження України стає і «пролетарська» червона Москва, так само як і царська. Що ця нова Москва не хоче допустити до жодної української синтези. Україна мусіла підкоритися московській доктрині... Своїм змістом, ідеалами, духовістю це була чужа і ворожа українцям доктрина. На ній була печать московського духа. І звідси — конфлікт.

Хвильовому закидали: «Який же ти революціонер, коли кололось твоє «я»?». Хвильовий відповідав:

«Коли ти революціонер, ти не раз розкоlesh своє «я». Коли ж ти обиватель (філістер) і служиш... у якомусь департаменті, то хоч ти об'єктивно і маєш тенденцію бути царем природи, але суб'єктивно ти — гоголівський герой. Справа тільки в тому, чи бути тобі Акакієм Акакієвичем чи Держимордою. Тут маєш вибір».

Отже, створене Москвою «соціалістичне» суспільство є суспільством Акакієвичів і Держиморд. Суспільство деспота і раба. Для обивателя була лише одна дилема: бути катом або катованим. Але український революціонер і українське суспільство з таким суспільством не могло примиритись.

Хвильовий переходить до сатири на «новий побут», на партійних Держиморд і на всіх, «сукиних синів», які «з'їли революцію», які оплюгавили його ідеал і кинули під ноги спекулянтів і експлуататорів великої ідеї. Це була негачія чужого, ворожого українській людині світу. Своєму українському суспільству і насамперед, «молодій молоді» України Хвильовий кидає оклик остороги і попередження: «К а м о г р я д е ш и?».

Разом з цим Хвильовий показує новий шлях і нову ідею, яка є єдиним джерелом

«великого ентузіазму», яка знову з страшною силою пробуджує волю до перемоги і дас підстави «весело дивитись у майбутнє». Це ідея відродження молодого української нації.

В цій ідеї — своя синтеза. Все велике і щире впливає лише з глибини душі і серця, з міцного зв'язку з рідним ґрунтом, з духовістю свого народу і природою свого краю. Романтика Хвильового, як і кожного українця, овіяна чарами української землі, любов'ю до «прекрасних українських степів»; надихана глибоким патріотизмом. Це не могло не привести до конфлікту. «Московська сила, фатальна, жорстока», ставила свої вимоги підпорядкуватись, убити в собі національні первні і зв'язки (патріотизм), родинні (мати, Марія) і не допустити до суверенної творчості своєї української синтези по образі своєму і подобию.

Хвильовий розумів: «нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку» («Думки проти течії»). І тому — «Геть від Москви!» Сталін кваліфікував гасло Хвильового як зраду інтернаціоналізму. Але минув час, коли зрада Москві вважалась зрадою революції. Аджеж Москва стала тепер «центром всесоюзного міщанства» (філістерства), центром нових червоних держиморд і Акакієвичів...

З віднайденням своєї ідеї — ідеї відродження нації — герой Хвильового вже не розколює своє «я» і стає цілою людиною. Він знаходить тепер справжню любов і справжню велику ненависть. Любов до свого і ненависть до ворожого. Ця нова ідея зміцнює силу волі Карамазова і певність себе і своєї дороги.

«Раніш ідея майже зовсім засліплювала мене, і для мене не було ближніх», — признається Карамазов. Аглая називає цю його ненависть до ближніх «тільки від розуму», і то чужого і запозиченого, і називає її «недоношеною і безплідною». У новелі «Я» ми бачили, що вона є руйнуючою і самовбивчою. Аглая прощонає другу «ненависть — від розуму і від серця». Це «велика ненависть, і вона творить життя. Як ти гадаєш, можна бути відважною і вольовою людиною, тільки від розуму?» І знову ж таки: «Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевненості... Я вже її поборов», — заявляє Карамазов. «Я не можу не побороти, бо майбутнє за мною молодого нацією»...

Карамазов справді одужує... Щоправда він на півдорозі. Він ще розглядає ідею відродження своєї нації як «другорядну» ідею, хоч і захоплений нею. Він ще, як відзначає Аглая, «майбутнє своєї нації зв'язував з якоюсь там клясою». Він розглядає відродження нації «як засіб, не як мету, як чинник, що допоможе розв'язати основну, соці-

яльну проблему» («Вальдшнепи»). Але шлях його розвитку і напрям його еволюції ясний. Він веде до нового світогляду — до Аглаї. І цим Хвильовий дає відповідь на поставлене питання: «Камо грядеши?». Аглая — дороговказ.

IV. ДУМКИ ПРОТИ ТЕЧІЇ.

Якщо Карамазов, за влучним означенням Аглаї, є «недоноском 30 років», то вона сама є «нова людина нашого часу» — одна з тих молодих людей, що, як гриби, виростили біля ком'ячейок». Це антипод тієї системи і світогляду, що його накинута Україні Москва і в полоні якого опинився Карамазов. Аглая вважає, що Маркс є зовсім чужим елементом для України. Це — представниця того покоління, що його «від природи покликано до кипучої діяльності — не того, що комсомолить у пусторожні», а того, що «творить нове життя», як творили його хоробрі на протязі тисячі років», яке творить нову ідеологію, бо ми — я й тисячі Аглаї у спідницях та штанах — не можемо далі жити без повітря». У відмінність від Карамазових, які потребують пастиря і «не здібні бути оформителями і творцями нових ідеологій, бо їм бракує індивідуальної ініціативи й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду», Аглая є носієм цієї нової ідеології і нового світогляду. І тому він закохався в Аглаї. Закохався, як у новім пастирі. Колись Донцов писав: «На віру Аглаї він (Хвильовий) не перейшов. Але стару-стратив цілковито»... Вважаю цю думку несправедливою. Те, що говорить Аглая і чого вона не доказала у романі «Вальдшнепи», говорить і доказує Хвильовий у своїх памфлетах. Андрій — Карамазов — Аглая — це шлях Миколи Хвильового.

Хвильовий належить до творців і оформителів нового українського світогляду. Він є центральною постаттю, «застрільником і пробосвиком» доби українського культурного ренесансу 20-их років. Аркадій Любченко у своїх спогадах пише про Хвильового: «Він завжди перший умів відчутти те, що хаотично починало нуртувати довкола, умів схопити суть, ясно й ляконічно синтезувати її, обертаючи в русійний чинник, що швидко гуртував відданих однодумців» (Арк. Любченко — «Його таємниця»). І це ми бачимо з його життя і з його творчості. Дякуючи своїй інтуїції і відвазі, Хвильовий випереджав свою dobu. І в цьому його велич та історичне значення для кристалізації та становлення української політичної думки і духовості нашого часу.

Що ж це за ідеологія і який це світогляд, що до нього силою життєвих законів і логікою історичного поступу прийшов Хвильовий?

Найкращою оцінкою є оцінка ворога. Речі пізнаються в порівнянні і в боротьбі. Тут розкривається їх внутрішня суть і тут ця суть називається певним іменем.

Ми вже згадали, що Сталін назвав виступ Хвильового зрадою інтернаціоналізму. В московській інтепретації інтернаціоналізм означає: дивись на Москву, відмовся від свого «я» і роби все так, як у Москві робиться і як Москва накаже. Оце й буде інтернаціональна солідарність. Ясно, що цьому інтернаціоналізмові Хвильовий зрадив. Бо це не інтернаціоналізм, а московський шовінізм, що є гальмом поступу народів. «Хвильовий є націоналістом», писали большевики. І тут вони не помиляються. Це націоналізм. Своїми ідеями і духовістю Хвильовизм є виявом українського націоналізму. Докладніше про це можна прочитати у статті Андрія Хвилі «Від ухилу в прірву», яку не можна інакше назвати, як доносом на Хвильового. У цьому доносі Хвиля сумлінно доводить і розкриває ідейну і світоглядову суть роману Хвильового «Вальдшнепи».

Хвиля доводить, що «Хвильовий попадає в лабету чужої нам ідеології, він стає виявником ідеалістичного світогляду. Що по суті так званий «комуніст» Карамазов, з усіма його думками піддається впливові Аглаї — представникови ворожої нам класи». «Аглая ненавидить нове суспільство. Аглая проти компартії». Хвильовий також вважає що тепер «єдиним гаслом повинно бути виховання молоді загартованої людини з світоглядом українського націоналізму, яка виведе Україну на новий шлях» — на шлях національного відродження. «Так комуніст Хвильовий через свого героя Карамазова дійшов до апологетики українського націоналізму».

І далі Хвиля показує цитатами, як «еміграція потирає руки, коли Хвильовий пробує забивати в організм партії отруєні націоналізмом голки і організує суспільну думку українського націоналізму на Радянській Україні».

Заперечити це обвинувачування не можливо. Воно ясно і чітко обґрунтоване і доведене. Після цього дискусія про те, чи був Хвильовий націоналіст чи ні, є зайвою.

Нам залишається лише стисло переглянути основні провідні ідеї і тези Хвильового — його «за» і його «проти». Це є тим більш цікавим і потрібним, що у наші часи поняття «націоналізм» зміщують і утотожують з шовінізмом або вождизмом чи провідницькою ідеєю.

Ідеї московського комуністичного місянізму Хвильовий протиставив ідею відродження молоді української нації яка очолить азійський ренесанс усіх поневолених народів.

Московсько-большевицькому суспільству держиморд і Акакіїв Акакієвичів протиставляє суспільство вільних і творчих людей з ініціативою і вільно думаючих.

Масовізм і примітивізм Хвильовий протиставить вимогу боротьби за вільну і сильну індивідуальність, її культуру і високоякісну творчість.

Орієнтації на «російського диригента» і малпуванню — шукання власного шляху і відтворення свого власного «я».

Перед нами боротьба двох світів, двох культур і двох світоглядів, як несполучних і ворожих один до одного.

Хвильовизм є прямим запереченням большевизму, як московського світогляду і московської ідеї. Його «проти» є запереченням ворожої духовости і чужого ладу життя. Його «за» є ствердженням української ідеї і виявом української духовости і українського способу мислення.

Шлях Миколи Хвильового від романтики «загірної комуни» до українського націоналізму, від абстрактної ідеї до джерел власного національного «я» є знаменним і повчальним. Микола Хвильовий репрезентує не лише те покоління, яке виросло і сформувалося в огні й бурі революції, а й нинішнє покоління, яке виросло в нових умовах і є органічною і невід'ємною ланкою в ряді живих і мертвих і ненароджених поколінь української нації.

Складний і трагічний шлях цього покоління. Місія його ще не завершена, але воно весело дивиться в майбутнє. Бо майбутнє за молодією українською нацією.

«Від Котляревського, Гулака, Метлинського через «братчиків» до нашого часу включно, українська інтелігенція, за винятком кількох бунтарів, страждала і страждає на культурне назадництво. Без російського диригента наш культурник не мислить себе... Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде їй одній властивий шлях розвитку».

(М. Хвильовий — «Думки проти течії»).